

The Mughals and the Policy of Tolerance in India

Korosh. Fathi^{1*}, Iraj. Rahmani Mirzaagha², Seyyed Hasan. Mahdikhani Sarvjahani³

¹ Assistant Professor, Department of Humanities and Social Studies, Alborz Branch, Farhangian University, Hakim Ferdosi Alborz Campus, Iran

² PhD Student, Department of History and Civilization of Islamic Nations, Tak.C., Islamic Azad University, Qazvin, Iran

³ Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Qa.C., Islamic Azad University, Qazvin, Iran

* Corresponding author email address: k.fathi@cfu.ac.ir

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Fathi, K., Rahmani Mirzaagha, I., & Mahdikhani Sarvjahani, S. H. (2025). The Mughals and the Policy of Tolerance in India. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 4(1), 172-185.

© 2025 the authors. Published by Iran-Mehr: The Institute for Social Study and Research. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

The Mughal dynasty of India was one of the major dynasties of the Islamic world, which enabled the continuation of Islamic culture and civilization and practically marked one of the peaks of this magnificent civilization through its synthesis with Indian and Persian cultural achievements. The Mughal Empire in India represents one of the most significant empires in Islamic history. It was established in 1526 CE by Zahir-ud-Din Muhammad Babur in the Indian subcontinent, a region characterized by diverse ethnicities and cultures, distinct from the Islamic world. The Mughals brought Islamic rule to this pluralistic region and established one of the most remarkable Islamic civilizations. The central issue of this study is to examine the role and significance of tolerance and forbearance in the power and glory of the Mughal government. In fact, the author seeks to explore the foundations of the rise and expansion of Islamic civilization in India, with an emphasis on the Mughals' religious tolerance toward other religions and sects, while also identifying the contemporary faiths and religious communities residing in India during the Mughal period. Tolerance and forbearance, defined as leniency, peaceful coexistence, and the acceptance of differing beliefs and behaviors, are principles rooted in the divine religions, including Islam. By adopting religious tolerance and political moderation, the Mughal rulers solidified the foundations of their future empire. The implementation of such policies was crucial for maintaining unity in a society where various social groups and factions coexisted, each with distinct beliefs, customs, and traditions. In this study, the author employs a descriptive-analytical research method to address the aforementioned issues.

Keywords: Mughals, India, tolerance, civilization, governance.

EXTENDED ABSTRACT

The Mughal Empire, established in 1526 CE by Zahir-ud-Din Muhammad Babur, marked a transformative era in the Indian subcontinent, where an Islamic dynasty integrated its political, cultural, and religious ideologies into a diverse land populated by multiple ethnicities and religious communities. The central inquiry of this research revolves around the significance and role of tolerance and forbearance in the Mughal rulers' ability to maintain power and ensure the prosperity of their empire. The study identifies how the Mughals, through religious moderation, laid the groundwork for one of the most influential Islamic civilizations. Emphasizing peaceful coexistence and mutual respect among religious communities, the Mughal emperors—particularly Akbar—developed a policy of religious tolerance that facilitated the integration of Indian religious practices, traditions, and socio-political structures into the broader framework of Islamic governance. The Mughals' inclusive policies were pivotal in addressing the cultural plurality of India and mitigating sectarian conflict. These policies were not merely political strategies but were deeply embedded in Islamic values, drawing from scriptural and prophetic traditions that advocate for peaceful interaction with differing faiths and ideologies. Furthermore, the multicultural context of India, with its deep-rooted traditions of Hinduism, Buddhism, and other local religions, necessitated a leadership style capable of harmonizing divergent religious doctrines. The emphasis on tolerance became both a moral imperative and a political necessity, transforming the Mughal court into a vibrant center of cross-cultural dialogue and religious syncretism. In exploring this topic, the study offers a comprehensive analysis of Mughal strategies that cultivated stability and unity in an otherwise heterogeneous social landscape.

From a methodological standpoint, this research employs a descriptive-analytical approach, utilizing library-based tools and note-taking techniques to systematically gather data. The descriptive dimension of the study allows for a detailed observation and documentation of the current and historical state of religious tolerance as practiced by the Mughal emperors, while the analytical dimension enables a deeper understanding of the interrelations among variables such as governance, culture, and religious diversity. This method is particularly appropriate for investigating socio-political phenomena rooted in historical and religious discourse. The research aligns itself with both fundamental and applied knowledge domains. On one hand, it contributes to the theoretical framework on tolerance in Islamic governance; on the other, its practical implications offer valuable insights for contemporary multicultural societies grappling with religious plurality. The Mughal model serves as a historical precedent for the coexistence of multiple faiths under a single political authority, suggesting pathways for conflict resolution, civil integration, and ethical governance in diverse settings. By tracing the historical trajectory of religious tolerance in Mughal India, the research highlights how inclusive governance, when grounded in moral and spiritual principles, can lead to enduring political stability and cultural flourishing. This understanding has contemporary relevance in formulating public policies that uphold both the integrity of belief systems and the rights of minority communities within a shared national framework.

One of the defining characteristics of Islamic civilization, as embodied by the Mughal Empire, is its capacity to accommodate plurality while preserving core religious values. The Islamic concept of civilization is fundamentally spiritual, with components revolving around divine law, ethics, knowledge, justice, and reason. This holistic view is encapsulated in key Quranic principles that promote unity without

uniformity and endorse freedom of belief while affirming divine guidance. The centrality of the Quran and prophetic traditions in this worldview provides the moral infrastructure for governance that is just, compassionate, and inclusive. The emphasis on faith and monotheism, underscored by verses such as “Worship Allah and avoid the false gods” (Nahl, 36), frames the religious consciousness of the state (Faiz Kashani & Nasih, 1982). In addition, Islamic teachings encourage rational inquiry and reflection, as seen in the frequent Quranic exhortations to “reason” and “ponder,” reinforcing the role of intellectual engagement in societal development (Tabatabai, 1995). This blend of faith and reason shapes the foundation for Islamic governance, which, during the Mughal period, materialized in the form of policies that embraced diversity without sacrificing ideological integrity. The Mughal rulers, through their emphasis on education, interfaith dialogue, and legal pluralism, created a civilization that not only tolerated difference but actively integrated it into the cultural and administrative apparatus of the empire (Saidi Roshan, 2014).

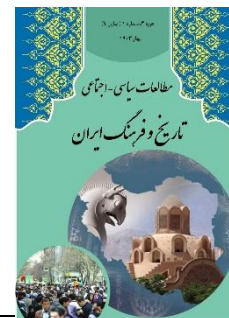
Furthermore, the Mughal approach to religious tolerance was not limited to rhetoric but extended to actionable reforms and inclusive policies that reshaped the socio-political landscape of India. For instance, Akbar abolished the jizya tax imposed on non-Muslims and prohibited discriminatory practices against Hindus in public administration (Badayuni & Mowlavi Ahmad Ali Saheb, 2001). His court became a hub for interreligious dialogue, where Hindu pundits, Jain scholars, Christian missionaries, and Muslim theologians debated theological and ethical questions. This openness also manifested in the translation of Hindu scriptures into Persian, fostering a mutual understanding among religious communities (Jahangir, 1980). Additionally, Akbar’s creation of a syncretic religion, Din-i-Ilahi, though not widely adopted, was a symbolic gesture toward interfaith unity. The Mughal policy of religious tolerance was influenced not only by Islamic principles but also by the socio-political realities of India, where diversity was an inescapable fact. Prior to the Mughals, Indian society was marked by rigid caste divisions and religious orthodoxy, particularly among the Rajput and Brahmin classes. The Mughal response to these divisions was not to enforce homogenization but to cultivate an environment where varied religious traditions could thrive without undermining the authority of the state. This policy of accommodation was especially crucial in a context where Hinduism, Buddhism, and emerging faiths such as Sikhism were all part of the social fabric (Nehru & Tafazoli, 1978). The inclusion of Rajput princes in administrative roles and matrimonial alliances with Hindu families exemplified the Mughal commitment to shared governance and communal harmony.

In examining the historical backdrop of India prior to Mughal rule, it is evident that the subcontinent was fraught with internal strife, religious orthodoxy, and political fragmentation. The Rajput confederacies, though formidable in military strength, lacked the centralized political vision to unite India under a common administrative framework. Moreover, the caste system entrenched social inequalities, denying mobility and opportunity to large sections of the population (Lapidus, 2004). The arrival of Islam, and subsequently the Mughals, introduced new paradigms of social organization based on meritocracy, legal equality, and religious tolerance. While Islamic conquest has often been interpreted as a force of disruption, this research emphasizes the constructive role of Mughal Islam in providing alternatives to the caste-based hierarchies of traditional Indian society. By promoting values of equity and justice—essential elements in Islamic governance—the Mughals opened avenues for socio-economic mobility and cultural renewal. Even among Islamic empires, the Mughals stood out for their deliberate efforts to adapt religious policies to the realities of Indian pluralism. Rather than impose Shariah as a uniform legal system, the

Mughal courts recognized Hindu customary laws in civil matters, thereby institutionalizing legal pluralism. The balance between maintaining Islamic orthodoxy and respecting indigenous traditions reflects the intellectual and ethical flexibility of the Mughal state (Fathali, 1999). This model of coexistence was further supported by Islamic jurisprudence, which advocates for non-coercion in matters of faith, as emphasized in the Quranic verse, "There is no compulsion in religion" (Baqarah, 256), affirming the right of every individual to freely choose their belief.

Ultimately, the legacy of Mughal tolerance rests not only in its historical achievements but in its potential as a blueprint for managing religious and cultural diversity in contemporary societies. The Mughal experience demonstrates that inclusive governance anchored in spiritual ethics and pragmatic policies can produce a flourishing civilization. Tolerance, in this context, is not a passive stance but an active commitment to justice, mutual respect, and human dignity. The Mughals understood that sustainable political power could not be built on exclusion or coercion but required the participation and goodwill of all constituents, regardless of faith. Their approach serves as a counter-narrative to modern forms of religious intolerance and sectarianism, offering insights into how religious pluralism can be harmonized within a unified state structure. In contrast to modern secularism, which often seeks to privatize religion, the Mughal model integrates religion into public life without allowing it to dominate or marginalize others. This delicate balance between religious expression and civic equality remains relevant today, particularly in multi-religious societies struggling with questions of identity, integration, and governance. The Mughal legacy challenges us to rethink the assumptions surrounding religious difference, suggesting that diversity, when approached with wisdom and compassion, can be a source of strength rather than division. Through their principled yet flexible policies, the Mughals not only maintained political control but cultivated an environment of artistic, scientific, and cultural brilliance that continues to influence the Indian subcontinent to this day.

In conclusion, the Mughal Empire's implementation of religious tolerance was not merely a political tactic but a foundational philosophy rooted in both Islamic teachings and an acute awareness of India's multicultural reality. By embracing diversity and institutionalizing coexistence, the Mughals created a model of governance that fostered stability, prosperity, and cultural enrichment. Their policies reveal that tolerance is most effective when it transcends mere permission and becomes a proactive embrace of pluralism. The lessons drawn from this period continue to resonate, suggesting that societies which acknowledge and incorporate religious and cultural diversity into their political structures are better equipped to achieve unity and social harmony. The Mughal experiment in tolerance stands as a historical testament to the power of empathy, reason, and justice in building lasting civilizations.

گورکانیان و تسامح و تساهل در هند

کوروش فتحی^۱، ایرج رحمانی میرزا آقا^۲، سید حسن مهدیخانی سروجهانی^۳

۱. استادیار گروه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی، واحد البرز دانشگاه فرهنگیان، پردیس حکیم فردوسی البرز، ایران

۲. دانشجوی دکتری، گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تاکستان، قزوین، ایران

۳. استادیار گروه معارف اسلامی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: k.fathi@cfu.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله

پژوهشی/اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

فتحی، کوروش، رحمانی میرزا آقا، ایرج، و مهدیخانی سروجهانی، سید حسن. (۱۴۰۴). گورکانیان و تسامح و تساهل در هند. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*.

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

گورکانیان هند یکی از سلسله‌های بزرگ جهان اسلام بوده که تداوم فرهنگ و تمدن اسلامی را در جهان اسلام امکان پذیر ساخت و عملاً یکی از نقاط اوج این تمدن باشکوه را در تلفیق با دست آوردهای فرهنگ هندی و ایرانی پدید آورد. حکومت گورکانیان هند یکی از مهمترین امپراطوری‌های تاریخ جهان اسلام می‌باشد که در سال ۱۵۲۶ میلادی توسط ظهیرالدین محمدبابر در شبه قاره هند با تنوع قومی و فرهنگی متفاوت از اسلام قدرت را به دست گرفته و یکی از درخشانترین تمدن‌های اسلامی را رقم زدند. مساله اصلی این پژوهش بررسی نقش وجایگاه تسامح و تساهل در اقتدار وشکوه حکومت گورکانیان است. درواقع نگارنده سعی می‌کند به زمینه‌های قدرتیابی وگسترش تمدن اسلامی در هند با تاکید بر تساهل و تسامح گورکانیان با دیگر مذاهب وادیان بپردازد وادیان ومذاهب هم عصر گورکانیان وساکن در هند را برشمارد. تساهل و تسامح به مفهوم مدارا، همزیستی مسالمت-آمیز و تحمل عقاید و رفتار مخالف، از آموزه‌های ادیان وحیانی از جمله اسلام می‌باشد. گورکانیان هند با پیش گرفتن تسامح مذهبی و اعتدال سیاسی پایه‌های امپراطوری آینده خود را مستحکم گردانید. به کار گیری چنین رفتاری در جامعه‌ای است که گروه‌ها و احزاب اجتماعی مختلف در کنار یکدیگر با عقاید و افکار متفاوت و رسوم و سنت‌های گوناگون زندگی می‌کنند برای حفظ وحدت بسیار مهم است. نگارنده در این پژوهش سعی دارد با روش پژوهش توصیفی - تحلیلی به مسایل فوق الذکر بپردازد.

کلیدواژگان: گورکانیان، هند، تسامح، تمدن، حکومت.

مقدمه

گورکانيان هند يکي از سلسله‌هاي بزرگ جهان اسلام بوده که تداوم فرهنگ و تمدن اسلامي را در جهان اسلام امکان پذير ساخت و عملاً يکي از نقاط اوج اين تمدن باشکوه را در تلفيق با دست آوردهاي فرهنگ هندي و ايراني پديد آورد. گورکانيان هند با پيش گرفتن تسامح مذهبي و اعتدال سياسي پايه‌هاي امپراطوري آينده خود را مستحکم گردانيد. نگارنده در اين پژوهش بر آن است که نقش و جاگاه تساهل و تسامح مذهبي در قدرتيابي گورکانيان و گسترش تمدن اسلامي در هند را تبیین و تشریح نماید. همچنين مذاهب ساکن در هند مقارن با قدرتيابي گورکانيان در هند رامعرفی نماید. نگارنده در اين پژوهش تلاش می‌کند عکس العمل گورکانيان در برخورد با ساير ادیان و مذاهب فعال در قلمرو حکومت خویش را توضیح دهد.

اهمیت بررسی این سلسله از یک طرف به جهت آن است که سلسله گورکانيان هند يکي از سلسله‌هاي بزرگ جهان اسلام در کنار صفويان، عثمانيان و ازبکان بوده که تداوم فرهنگ و تمدن اسلامي را در جهان اسلام امکان پذير ساخت و عملاً يکي از نقاط اوج اين تمدن با شکوه را در تلفيق با دستاوردهاي فرهنگ هندي و ايراني پديد آورد. و با مدارای مذهبي خویش به استقرار و گسترش حکومتشان تاثيرگذار بوده‌اند. این ویژگی‌ها جذابیت خاصی به سراسر تاريخ سلسله گورکانی می‌بخشد. از این رو مراحل مختلف این سلسله در خور بررسی است. که از همه مهمتر مسئله مدارا و تساهل مذهبي این حکومت می‌باشد. اهمیت موضوع و این که هیچ تحقیق مستقلى در این باره به زبان فارسی انجام نگرفته است، انگیزه نگارنده در انتخاب این موضوع می‌باشد.

نگارنده در این پژوهش تلاش می‌کند زمینه‌هاي قدرتيابي و گسترش تمدن اسلامي در هند با تاکید بر تساهل و تسامح گورکانيان و مبانی و مولفه‌هاي تسامح و مدارای مذهبي و تأثیر اسلام در تمدن اسلامي در هند با توجه بر تساهل و تسامح گورکانيان راتبيين نماید. پیگیری اندیشه تسامح و تساهل در عصر گورکانيان مستلزم بررسی زمینه‌هاي اجتماعي و ديني اعم از استراتژی‌هاي قدرت، شدت و ضعف نزاع‌هاي مذهبي و تكثر و تنوع مذاهب و مسالك موجود می‌باشد. نگارنده در پژوهش حاضر تلاش می‌کند تا اولاً عوامل و زمینه‌هاي قدرت يابی با رویکرد تساهل و تسامح گورکانيان در کشور هندوستان و ثانیاً گسترش تمدن و هنر اسلامي در این سرزمین مورد مذاقه قرار گیرد تا از یافته‌هاي آن بتوان در تحقیقات آتی و گسترش بیش از پيش تمدن و هنر اسلامي در جهان بهره مند شد.

روش پژوهش

روش گردآوری داده‌هاي تحقیق حاضر توصيفی - تحلیلی و با استفاده از ابزار کتابخانه‌ای و گردآوری نیز فیش برداری می‌باشد. بنابراین، محقق با توجه به یک روش آن یعنی توصيفی بودن، محقق به دنبال چگونه بودن موضوع است و می‌خواهد بداند پدیده، متغیر، شیء یا مطلب چگونه است. به عبارت دیگر، این تحقیق وضع موجود را بررسی می‌کند و به توصيف منظم و نظام‌دار وضعیت فعلی آن می‌پردازد و ویژگی‌ها و صفات آن را مطالعه و در صورت لزوم ارتباط بین متغیرها را بررسی می‌نماید. البته گفتنی است، تحقیقات توصيفی هم جنبه کاربردی دارد و هم جنبه بنیادی. در بعد کاربردی از نتایج این تحقیقات در تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌ها و همچنین برنامه‌ریزی‌ها استفاده می‌شود. برای برنامه‌ریزی نیز تحقیقات توصيفی باید انجام شود.

یافته‌ها

تمدن اسلامي، تمدنی دينی است که همه مؤلفه‌هاي آن بر محور دين اسلام می‌گردد. به دلیل وجود همین پسوند پرمایه از یک سو، از قابلیت تجدید زمانی و تعریف معنایی برخوردار است؛ زیرا آغاز و انجامش مشخص است و از سوی دیگر، دارای گستردگی مفهومی و موضوعی بسیاری است که همه پیچیدگی‌ها، ظرایف و جهان شمولی دين اسلام را به عنوان دينی الهی در خود دارد، بدین ترتیب، تمدن اسلامي دارای

همه ویژگی‌های تمدن الهی در چارچوب آموزه‌های قرآنی و متکی بر سنت پیامبر است و مؤلفه‌های آن دین، اخلاق، علم، عدالت، قوانین، مقررات، اصول دینی و... است.

تسامح و تساهل در تمدن اسلامی دارای شاخص‌هایی است که در ادامه به آن‌ها پرداخته می‌شود.

الف) محوریت قوانین قرآن

اولین و عالی‌ترین منبع مشترک در تمام ادیان اسلامی، محوریت قوانین قرآن است. این شاخص، اهمیت بسیاری دارد و علتش، جامعیت قوانین آن و پاسخ‌گویی به تمام نیازهای فردی و اجتماعی بشر است. رسول اکرم (ص) نیز با ندای «قولوا لا اله الا الله تفلحوا»، سعادت را برای همه بشارت داد و پرچم اصالت الله را در مقابل همه‌ی انواع شرک برافراشت (Faiz Kashani & Nasih, 1982).

ب) ایمان

اولین هدف بعثت تمام پیامبران، ایمان و دعوت انسان‌ها به یکتاپرستی و ایمان به خدا است. «وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ» (نحل، ۳۶). «و در حقیقت در میان هر امتی فرستاده برانگیختیم تا خدا را بپرستید و از طاغوت بپرهیزید». در آیات قرآن، مقابله‌ی ایمان و کفر و نور و ظلمت بیان شده، یعنی همان‌گونه که فرد بی‌ایمان در تاریکی واقعی به سر می‌برد، جامعه بدون نگرش توحیدی نیز همین‌گونه است، پس «تنها تمدنی می‌تواند برای یک جامعه پویایی و سودمندی همگانی و سعادت به بار آورد که بر شالوده‌ی ایمان به حضور خداوند و حیات ابدی انسان باشد.» (Saidi Roshan, 2014).

ج) خردورزی

اسلام، دین تفکر و تعمق است. تأکید و توصیه‌ی مکرر قرآن به تدبّر، دلیل این ادعاست. در اسلام، تفکر بن‌مایه و چشمه‌ی جوشان دانش است و چنان اهمیتی دارد که به صورت استفهام انکاری «افلاتعقلون» و «افلاتتفكرون» آمده است. در لسان روایات، یک ساعت اندیشیدن در آغاز و فرجام زندگی و اعتقادات دینی که نوعی خردورزی است، از عبادت چندین ساله برتر شمرده شده است. خداوند در قرآن سیصد مرتبه انسان را به خردورزی دعوت کرده است (Tabatabai, 1995).

د) علم

قرآن در آیه ۹ سوره زمر بر برتری عالمان بر کسانی که از این ارزش برخوردار نیستند، تصریح کرده است. در سوره طه آیه ۱۱۴ «... وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» به پیامبر (ص) امر می‌شود که از درگاه الهی افزایش علم خود را طلب کند. در آیات دیگر قرآن مانند بقره/۲۸۰، نحل/۹۵، عمران/۱۹۰، انعام/۱۱، یونس/۵، عنکبوت/۱۵ و... کسانی که اهل علم نیستند، پیوسته سرزنش می‌شوند. نکات فوق بیانگر اهمیت علم در قرآن است. در قرآن علم و ایمان در کنار هم است: «وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ» (روم، ۵۶) در احادیث می‌خوانیم که:

«دانشمندان وارثان پیامبران‌اند» و «نزدیک‌ترین مردم به درجات نبوت، اهل علم و جهاد هستند» (Faiz Kashani & Nasih, 1982) بیانگر اهمیت علم در اسلام و نزد آن حضرت است. «خوب پرسیدن نیمی از دانش است» (حرانی، ۱۳۸۷: ۹۵). پیامبر (ص) برای آزاد کردن بعضی از اسرای که در جنگ بدر اسیر شدند و پول کافی نداشتند تا خود را آزاد کنند، شرط گذاشت که اگر ده نفر از مسلمانان را باسواد کنند، از قید اسارت آزاد می‌شوند (Ibrahim Hassan & Qasemi Payandeh, 2009).

ذ) مجاهدت

بدون تردید پایه‌گذاری، تکوین و گسترش تمدن‌ها فقط در پرتو تلاش مستمر انسان‌ها میسر است و یکی از شاخصه‌های بارز تمدن‌ها، تلاش و کوشش مستمر افراد آن است. در منابع اسلامی این تلاش مستمر مورد توجه تام قرار گرفته و از آن با عنوان مجاهدت یاد شده است که تأثیری بس عظیم در رشد و دوام تمدن اسلامی دارد. این مجاهدت مختصات مربوط به خود را دارد که در هیچ تمدنی مسبوق به سابقه

نیست. این واژه در فرهنگ قرآنی نیز مورد توجه قرار گرفته و در مقاطع مختلف دستور به مجاهدت در همه امور داده است. چنانچه مفسران واژه جهاد در آیه «فَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا» (فرقان/۵۲) را به معنی مجاهدت علمی دانسته‌اند (Tabatabai, 1995).

ر) عدالت

عدالت که از اصول دین است، یکی دیگر از شاخصه‌های عمده تمدن اسلامی است. قرآن به عدالت‌ورزی امر می‌کند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ» (نساء، ۱۳۵). در جایی دیگر غایت ارسال پیامبران را اقامه عدالت معرفی می‌کند. «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حجید، ۲۵)

س) عقلانیت اسلامی

از شاخصه‌هایی که باعث تمایز تمدن اسلامی شده و در آن، تبلور می‌یابد، این که تمدن اسلامی در حقیقت همان تمدن عقلانی است. ذات انسان می‌تواند چراگاه شیطان و وسوسه‌های او باشد و نیز، می‌تواند نشیمنگاه فرشتگان مقرب خداوند گردد. اسلام می‌خواهد تمدنی بنیان نهد که افرادش حامل روح فرشتگان باشند، روح والایی که در جست و جوی کمال مطلق است و انسان نیز، همان انسان باشد؛ چون ممکن است تبدیل به فرعون یا نمرود و یا یک ستمگر دیگر شود و یا به فاسق فاجری مبدل گردد که بر خویشتن ستم کند و پروردگارش را به دست فراموشی بسپارد و همچنان ممکن است که با ایمان و تقوا به موجودی ربانی تبدیل گردد و الگویی شود مثل ابوذر، سلمان و عمار که دیگران به ایشان اقتدا کنند (Farzand Vahi & Ahmadi, 2020).

با پیدایش اسلام و انتشار سریع و گسترده آن در میان اقوام و ملل و جلب و جذب فرهنگهای گوناگون بشری، بنای مستحکم و عظیمی از فرهنگ و تمدن انسان پایه گذاری شد که در ایجاد آن، ملل و نژادهای مختلفی سهمیم بودند. این ملل با ارزشها و مالکهای نوین اسلامی موفق به ایجاد تمدنی شدند که بدان تمدن اسلامی گفته می‌شود، از این رو، تمدن اسلامی تمدن یک ملت یا نژاد خاص نیست بلکه مقصود، تمدن ملت‌های اسلامی است که عربها، ایرانیان، ترکها و دیگران را شامل می‌شود (Farzand Vahi & Ahmadi, 2020).

پس از مرگ تیمور، ترکان عثمانی و ترکمانان قراقویونلو، برخی سرزمین‌هایی را که تیمور گرفته بود تصرف کردند. با این همه، فرزندان تیمور موفق شدند که شمال ایران را در مدت یک سده تحت فرمانروایی خود نگاهدارند؛ ولی آنان اغلب با یکدیگر در کشمکش بودند. سرانجام شاهرخ موفق شد که مناقشات اقوام خود را تا حدی رفع و قدرت و اعتبار کشور را نگهداری کند، ولی پس از مرگ او منطقه تحت فرمانش به قسمت‌های کوچک‌تر مجزا شد و صفویان توانستند آن‌ها را به حکومت خود پیوست کنند. (مجتبایی، ۱۳۸۳، ج ۸: ۵۲۷) با این حال خاندان تیموری از میان نرفت و نوادگان تیمور به سرکردگی بابر چندی بعد فرمانروایی خود را به هندوستان بردند و دولت سلسله بابری را بنیاد گذاردند که اروپائیان آن را مغول کبیر می‌نامند.

دوران شکوه امپراتوری گورکانی یا مغول کبیر تا اواسط پادشاهی اورنگ‌زیب عالمگیر بود پس از وی یعنی در دوران مغول صغیر از قدرت این امپراتوری به شدت کاسته شد و کشور هند که در روزگار اکبرشاه و شاه‌جهان و اورنگ‌زیب سیر تمدن و ترقی را آغاز کرده بود رو به ضعف نهاد. بهادرشاه دوم آخرین فرمانروای گورکانی بود که در سال ۱۸۵۷ میلادی تاج و تخت را به انگلیسی‌ها واگذار کرد. پس از حمله نادرشاه گورکانیان ضعیف شدند در جنوب پادشاهی ماراتا که قدرتی تازه و دشمنی خطرناک از هر لحاظ حتی فرهنگی به‌شمار می‌آمد مناطق جنوبی را تصرف کرد. دین رسمی حکومت ماراتا هندو بود در حالی که گورکانیان یک دولت مسلمان بودند. به این ترتیب گورکانیان ضعیف شدند تا اینکه در سال ۱۸۵۷ میلادی بدست کمپانی هند شرقی بریتانیا نابود شدند (Kardoush, 2005).

جامعه‌ی هند از نظر سیاسی قبل از نفوذ و ورود اسلام به آن تحت سیطره‌ی راجپوت‌ها بوده است. از نظر مذهبی و اعتقادی گرایشات و عقاید متعددی از جمله هندوئیسم و بودائیسم ایده‌ی غالب محسوب می‌شدند. از لحاظ اجتماعی مردم هند در یک جامعه سنی کارست یا

همان طبقات اجتماعی تقریباً بسته کهن به سر می‌بردند و سیطره‌ی تبعیض و تفاوت‌های طبقاتی، بسیاری از مردم هند را دچار شرایطی بس دشوار نموده بود.

در عین حال این جامعه وارث تمدن و فرهنگی ریشه‌دار و قدیمی محسوب می‌گردید. تمدنی که بنا به عقیده‌ی لاپیدوس مؤلف کتاب تاریخ و جوامع اسلامی، دارای ادیان سازمان یافته و نظام‌های سیاسی پیچیده‌ای بود و کشاورزی و شهرنشینی در آن به خوبی توسعه یافته بود (Lapidus, 2004).

وی معتقد است که رشد و توسعه‌ی شهرها در روند گرایش مردم هند به اسلام تأثیر مثبت داشت. شهرها حصارهای طبقاتی و جغرافیایی را می‌شکستند و ارتباطات اجتماعی را افزایش می‌دادند. بازرگانان-کارگران و فروشندگان دوره گرد...از جمله هندی‌هایی بودند که با هدف دستیابی به شغل و موقعیتی در سلطان نشین دهلی به اسلام گرویدند.

از طرفی برخی مورخین از سده‌ی پنجم میلادی هند، به جهت وضعیت سیاسی، اقتصادی و اجتماعی آن به عنوان دوران انحطاط تمدن آن سرزمین یاد می‌کنند. در این ایام حمله هونها و سپس غوریان و اعراب به شبه قاره‌ی هند رخ داد. گرچه نهری بر خلاف این نظریه، ریشه‌ها و زمینه‌های انحطاط هند در آن ایام را در شرایط داخلی آن جست و جو می‌کند نه در هجوم بیگانگان و به نظر می‌رسد اعتقاد نهری نیز عاری از حقیقت نباشد چرا که اگر یک جامعه دچار مسائل و مشکلات عدیده‌ی داخلی نشده باشد به آسانی در مقابل حملات و لشکرکشی بیگانگان دچار بحران نمی‌گردد و به زانو در نمی‌آید.

نظام حکومتی راجپوت‌ها یک نهاد بود و از نظر سیاسی- نظامی غیرمتمرکز، اهرم‌های قدرت را در دست داشت. از این رو یک انسجام سیاسی متمرکز و یک پارچه در سراسر هند وجود نداشته است (Lapidus, 2004). علی اصغر حکمت که خود سال‌ها سفیر ایران در هندوستان بوده و از نزدیک با جامعه و فرهنگ تاریخی هند آشنایی دارد، معتقد است که «در هنگام ظهور اسلام در هند مردم آن جا بر حسب کیش و آئین دیرینه‌ی خود انواع بت‌ها و اصنام را که مظاهر خدایان ایشان، از ویشنو، شیوا، برهما و...پرستش می‌کردند.» (Hikmat, 1958).

فساد و تباهی در جامعه‌ی مذهبی هند آنچنان نفوذ و رسوخ کرده بود که برهمن‌ها هر جنایتی می‌کردند، اصلاً محکوم به اعدام نمی‌شدند. اگر کسی به برهمنی دست درازی کند باید صد سال در جهنم بسوزد. در تاریخی که اسلام، در جزیره‌ی العرب عاری از فرهنگ و تمدن، توحید ساده و خاص و عمیق را می‌آموخت در هندوستان متمدن یک مکتب توحید خالص و صحیح در اختیار افکار عمومی نبود. جامعه‌ای که این چنین از نظر مذهبی دچار انحطاط شده بود از لحاظ اجتماعی و سیاسی نیز وضع بهتری نداشت چرا که قبل از ورود اسلام به شبه قاره، در جامعه‌ی هند حداقل چهار کاست (طبقه) وجود داشت که عبارت بودند از: برهمن‌ها، کشاترایاها، ویش‌ها و شودرها که در مجموع این نظام ارزش و حقوق انسانی افراد را زیر سؤال می‌برد. این مسأله در دراز مدت اثرات مخربی داشته و کشور را دچار ضعف و فتور کرده و موجبات سقوط را فراهم می‌آورد (Nehru & Tafazoli, 1987).

دولافوز نیز در همین زمینه در تاریخ هند خود می‌نویسد که: «در آستانه‌ی هجوم مسلمانان به هند حکومت در دست راجپوت‌ها بود و یک نهاد فئودالی نامتمرکز از نظر سیاسی و نظامی اهرم‌های قدرت را در دست داشت، بنابراین یک انسجام سیاسی متمرکز و یکپارچه در سراسر هند وجود نداشت.» (Dolafuz & M. Taqi Fakhr Da'i Gilan, 1937).

با توجه به این نکات می‌توان گفت که «سهل‌گیری و تحمل مبتنی بر آموزه‌های دینی نسبت به باورها و رفتارهای مخالف، به خصوص باورها و رفتارهای دین مخالف را تساهل دینی و سخت‌گیری و عدم تحمل بر خواسته از آموزه‌های دینی نسبت به باورها و رفتارهای مخالف، به ویژه باورها و رفتاری دینی مخالف را عدم تساهل دینی می‌گویند.» (Fathali, 1999).

تساهل و تسامح به مفهوم مدارا، همزیستی مسالمت‌آمیز و تحمل عقاید و رفتار مخالف، از آموزه‌های ادیان وحیانی از جمله اسلام می‌باشد. به اعتقاد بسیاری از صاحب‌نظران، این مفهوم قابل تعمیم به حوزه‌های غیردینی از قبیل سیاست، اجتماع، اخلاق و اقتصاد است. در اسلام، اکثر مکاتب فکری، فقهی و کلامی اسلام به تساهل و تسامح معتقد هستند، یا این‌که به کلیات آن باور دارند. آن هم با استناد به نصوص قرآنی، حدیثی و روایی بزرگان که مصادیق فکری، قولی و عملی، آن را تأیید می‌کند. این مقبولیت تساهل و تسامح، برخاسته از نوع نگرش و منهج فکری بیش‌تر فرق اسلامی است.

در بیان تساهل دینی می‌توان گفت؛ سهل‌گیری و تحمل مبتنی بر آموزه‌های دینی نسبت به باورها و رفتارهای مخالف، به خصوص باورها و رفتارهای دین مخالف را «تساهل دینی» و سخت‌گیری و عدم تحمل برخاسته از آموزه‌های دینی نسبت به باورها و رفتارهای مخالف، به ویژه باورها و رفتاری دینی مخالف را «عدم تساهل دینی» گویند (Fathali, 1999).

بنا بر تعریف مزبور، در تفکر دینی، تساهل در اصل پذیرش دین وجود دارد؛ یعنی انسان در اصل انتخاب و پذیرش نوع دین آزاد و مختار است؛ زیرا فلسفه و حکمت آفرینش انسان، رشد، تعالی و کمال انسان بر مبنای اختیار و آزادی است و چون هدف خلقت انسان، پیمودن راه کمال از طریق امور اختیاری بوده و انسان برای کسب این مقام، افزون بر قدرت و اختیار، نیازمند آگاهی و شناخت است و هر چند انسان از ناحیه قدرت و اختیار هیچ نقصی ندارد، اما ابزار شناخت یعنی حس و شهود و عقل وی برای شناخت کمال واقعی و راه سعادت کامل نیست و او با این ابزارها قادر نیست مسیر کمال را بپیماید و حق را از باطل تمییز دهد، از این رو، خداوند متعال ابزار شناخت انسان را از طریق وحی و ارسال رسل و تشریع شرایع و احکام دینی و راهنمایی و هدایت توسط پیامبران (علیهم‌السلام) تکمیل نموده و زمینه شناخت کامل وی را فراهم آورده است. بنابراین، انسان با عنایت به ابزارهای شناخت خویش و نیز به کمک وحی و هدایت رسولان الهی (علیهم‌السلام) و با آزادی و اختیار کامل، می‌تواند مسیر هدایت و رستگاری را بپیماید. بنابراین، در اسلام، انسان در اصل پذیرش و انتخاب دین، مختار و آزاد است و هیچ گونه اکراه و اجباری در پذیرش دین برای وی وجود ندارد. «لا اکراه فی الدین قد تبین الرشد من الغی» (بقره/۲۵۶) «انا هدینا السبیل اما شاکرا و اما کفورا» (بلد/۱۰) یعنی ما راه هدایت و سعادت را نشان دادیم، مردم در انتخاب آن آزادند. «قل الحق من ربک فمن شاء فلیؤمن و من شاء فلیکفر» (کهف/۲۸) البته، روشن است که آزادی افراد در انتخاب دین و نیز عدم اجبار و اکراه در پذیرش دین، هرگز به معنای عدم بازخواست افراد در قیامت نیست. چه، عدم اجبار در پذیرش دین، غیر از لزوم تبعیت از دین حق است. بنابراین، در این خصوص، مقتضای دین، تساهل و تسامح به معنای سهل و آسان‌گیری است و دین از انعطاف لازم برخوردار می‌باشد.

در اسلام هر جریان فکری، خواهان آن است که عقاید خود را با قرآن تطبیق دهد و در پی آن است که هر طور شده، سندی برای حقانیت خود از اسلام اخذ کند. این‌گونه تساهل و تسامح و پایبندی به آن از جانب برخی از فرق اسلامی، دور از انتظار نیست؛ زیرا همه‌ی آسان‌گیری‌ها و اجازه‌ها از جانب دین و شخص حضرت رسول (ص) است.

این مفهوم، در جوهره‌ی تمامی ادیان سماوی یافت می‌شود که غایت آن، هدایت بشر به سرچشمه‌ی حقیقت و وحدانیت است. اما در نظر متفکران مسیحی، پس از قرن شانزدهم، حدود تساهل را بعضاً منافع فردی یا اجتماعی، قراردادهای یا هنجارهای اجتماعی یا طبیعی، حقوق بشر و به طور کلی، محوریت انسان و حقوق طبیعی او مشخص می‌کند. از دیدگاه اینان، تساهل، نوعی عقلانیت و حاصل کشمکش‌های دینی است و به حد و مرزی برای حق و باطل و ارزش و ضدارزش نمی‌انجامد، یا دست کم حق را قابل دست یافتن نمی‌یابد. در دین اسلام، حق از ناحق و ارزش از نا ارزش، تمایز برجسته‌ای دارند و تساهل به معنای احترام و تحمل عقاید دیگران، در عین اعتقاد استوار به باورها و عقاید خویشتن است. تساهل و تسامح، در جوهره‌ی دین اسلام با عنوان شریعت سهله و سمحه وجود دارد و از منظر قرآنی و سنت نبوی با نام مدارا و قاطعیت به طور مفصل، مورد مذاقه و بررسی قرار گرفته است؛ ولی پیدایش تسامح یا تولرانس در مسیحیت کنونی به بیش از سیصد سال

قبل بر می‌گردد که برای اولین بار در رساله‌ای با عنوان مکتوبی در باب تساهل و مدارا از سوی جان لاک انگلیسی مطرح شد. لاک در این رساله، به طرح گسترده‌ی این مفهوم پرداخت و با بیان این معنی که دولت و کلیسا و افراد، نباید در کارهای یکدیگر مداخله کنند، مفهومی منفی از تساهل و مدارا ارائه داد.

اسلام اصل تساهل و تسامح را به معنای درست و دقیق آن می‌پذیرد و می‌توان آن را از آیات و روایات استنباط کرد. مدارا کردن با مردم و نبود اجبار و خشونت در قلمرو اندیشه و باور و نفی عسر و حرج بر این موضوع دلالت می‌کند. استاد مطهری می‌نویسد: اسلام به تعبیر رسول اکرم شریعت سمحه و سهله است. در این شریعت به حکم این که است تکالیف دست و پاگیر و شاق و حرج آمیز وضع نشده و به حکم این است که هر جا که انجام تکالیفی توأم با مضیقه و در تنگنا واقع شدن گردد، تکلیف ملغی می‌شود.

تساهل و تسامح در اصطلاح اسلامی، به معنای آسان‌گیری، مدارا، رفق نسبت به منافقان و بردباری آمده است. علاوه بر این، تحمل هر گونه طریقه‌ی نو و کهنه که مخالف با طریقه‌ی مقبول شخص باشد و اظهار نفرت نکردن از آداب، اعتقادات دینی و مذهبی مردم را تسامح می‌گویند. بنابراین، «تسامح و تساهل باید طرفینی باشد، یعنی هر دو طرف مقابل، باید به هم آسان گیرند و نخواهند عقاید و اعمال یکدیگر را در مواردی که منافی با آزادی و زندگانی خودشان است، در فشار حدود و قیود ناشی از تعصب بگذارند.» (Mousavi Bojnordi, 2005).

می‌توان گفت قدرت گورکانیان هند، در آن روزگار، بر چهار رکن استوار بود که به ترتیب عبارت بود از شخصیت سلطان مغول، اتحاد یا تفاهم با راجپوت‌ها، سیاست تساهل و سرانجام هدف حفظ تعادل قدرت.

هر چهار رکن ارث باقی مانده از روزگار شاه اکبر بود. رکن‌های دوم و سوم ساخته و پرداخته خود او و چهارمی وضعی بود که وی برای جانشینان خود باقی گذارد. این چهار رکن هر چند ترک خورده و شکاف برداشته بودند اما روی هم رفته می‌توان گفت سرپا باقی مانده و دستگاه حکومت گورکانیان هند، حتی در واپسین دم، نیز استوار و با ثبات می‌نمود. در آغاز سده هفدهم، قدرت سیاسی چنان وضعی داشت که به اصطلاح آن را می‌توان تعادل تعریف کرد. این تعادل دو جنبه داشت خارجی و داخلی. تعادل قدرت خارجی با سلسله صفویه بود که گورکانیان مشترکا با آنان فلات ایران (کابل و قندهار و بدخشان در تصرف گورکانیان بود) را اداره می‌کردند. سرنوشت قندهار، مظهر رقابت و قدرت نمایی میان صفویه و گورکانیان بود که سرانجام در سال ۱۶۴۹م به تصرف ایران درآمد. به رغم این رقابت هیچ یک از طرفین، براندازی طرف مقابل را به سود خود نمی‌دید.

فضای دربار اکبر شاه پیش از مطرح کردن دین الهی چند دینی بود. نمونه آن عنصر هندو و بودایی در ساختار حکومتی گورکانیان می‌تواند گویای این سخن باشد. اکبر در دوران جوانی حکومت خود، پرداخت جزیه را ملغی کرد و اخذ مالیات زیارت هندوها را نیز متوقف کرد (Badayuni & Mowlavi Ahmad Ali Saheb, 2001).

اکبرشاه چنان تسامح نگاه روادارانه‌ای در بحث و گفتگوهای دینی و اندیشه‌های متفاوت داشته که بدائونی خود از این اقدامات اکبر سخت انتقاد می‌کند و او را شکاک و گمراه می‌داند که با آزاد گذاشتن گروه‌هایی که در مناظره‌ها به تفسیردین اسلام و انتقاد از آن برخاستند سبب نابودی آن شده است. یکی دیگر از عواملی که می‌تواند نقش زیادی در نگرش روادارانه اکبر داشته باشد ترجمه نگاشته‌های کلاسیک آیین هند و دیگر کتب باید دانست. (Badayuni & Mowlavi Ahmad Ali Saheb, 2001).

اکبر به گیاه خواری روی آورد و احترام به خورشید و نور را که تقریباً در مسیر رسیدن به توحید خورشیدی بود گسترش داد و اعتقاد به اخلاقیاتی پیدا کرد که مورد قبول کلیه مذاهب بود (Jahangir, 1980). در شمال هند گورو نانک‌ظهور می‌کند که بنیانگذار آیین و مذهب سیک‌ها به شمار می‌آید. مذهب هندویسم اندیشه‌های تازه را حس کرد و اسلام هم تحت تاثیر این اندیشه و فضا قرار می‌گیرد و اعتقاد شدید

اسلام به خدای واحد در هندویسم نفوذ می‌کند و روش وحدت وجودی همه خدایان اثر خود را در مسلمانان هند به جا می‌گذارد (Nehru, 1978 & Tafazoli).

در دوره مورد بحث گورکانیان نیمی از هند را زیر سلطه مستقیم خود درآورده بودند. مهم وجود سلطنت نبود. آنچه حائز اهمیت بود شکلی بود که این حکومت پیدا کرد. شکل و صورتی که بیش از هر کس مدیون شخص اکبر است. غلبه بر راجپوت‌ها حاصل پیروزی‌های نظامی-سیاسی اکبر بود. گورکانیان و شخص اکبر ثروتمندترین و فعالترین و در ضمن وسیع‌ترین سهم از مناطق شمال غربی هند را در اختیار داشتند که از بنگال تا دهلی پوشش می‌داد. هم زمان با حکومت گورکانیان، شاهنشاهی صفویان در فلات ایران بود که با گورکانیان بر سر قندهار درگیری داشت. نبوغ و رهبری و خلاقیت اکبر باعث شد تا بتواند اقوام گوناگون قلمرو خود را محصور و مجذوب کند تا به میل و رغبت با او همکاری کنند. اکبر نخست رهبر گروهی هندو و بیگانه (مسلمان) اما بعدها به عنوان پیشوا و رهبر مقبولیت عام پیدا کرد (Spier, 2008).

پیش از ورود ایرانیان در این زمان، تشیع در هند وجود داشته و سلسله‌های شیعی در جنوب شبه قاره چون بهمنیان و قطب شاهیان از این دسته بودند و نفوذ زیادی در شبه قاره هند داشتند تا جایی که گورکانیان تا حدودی وام دار این سلسله‌های شیعی مذهب ایرانی بودند. دوم آنکه اکبر وجهانگیر خود از تسامح بر خوردار بودند که پیش از این سخن گفتیم و متعصب نبودند که قرار باشد این گریز را یورش بدانیم و سوم اینکه این می‌توانسته علاقه و لطف این سلاطین در حق پناهنده‌های ایرانی با هر نگرشی در دربار آنان باشد. چو نیک بنگریم اکبر و جهانگیر حتی گرایش‌های زرتشتیان پارسی و بودایی را به وضوح در دربار و جشن‌ها و مراسم خود نمایان می‌کنند. ابوالفضل علامی خود در این باره می‌گوید «بسیاری از ایشان صاحب کمال و مستعد از شعرا و فضلا و حکمای ذوفنون از ترک و تاجیک و عرب و عجم به آوازه وسعت خلق و کرم وصیت غریب نوازی و هنرپروران خسروانجم حشم در پای تخت هندوستان فراهم آمدند که در هیچ وقتی از واقعات پادشاهی سلف هند شنیده نشد» (Allami, 1893).

نتیجه‌گیری

امپراتوری گورکانی، گورکانیان هند یا مغولان کبیر هند یک امپراتوری پارسی‌مآب و ترک-مغول تبار با سنت ترکی-مغولی و مسلمان با فرهنگی ایرانی در دوره تاریخی عصر جدید اولیه شبه‌قاره هند بود.

تجربه‌ی گورکانیان نشان می‌دهد، هرچا نهادهای قدرت (اعم از دینی یا سیاسی)، ماهیت متکثر خلاق خداوند و تنوع ادیان و مذاهب را نادیده گرفته‌اند، نزاع و تکفیر به دنبال آن ظاهر شده است. ولی هرچا حاکمان به هر دلیل، چه دلایل پراگماتیستی و چه دلایل عقیدتی تنوع را به رسمیت شناخته‌اند، روحیه تسامح و مدارا مانع اصطکاک و تزاخم و به تبع خشونت و خونریزی شده و رونق و شکوفایی را به دنبال داشته است. این

تجربه و واقعیتی هست که بررسی عصر گورکانیان هند آن را به خوبی نشان می‌دهد.

گورکانیان در بدو قدرت یابی موفق به استحکام پایه‌های حکومت خویش در هند شدند. بر همین اساس بعد از این که با بر هندوستان مسلط گردید، چون آزادی مذهبی را محترم می‌شمرد و مزاحم هندوان نمی‌شد از حوادثی که بین هندوان و مسلمین به وجود می‌آمد کاسته گردید. بعد از بابر فرزندانش در هندوستان به پیروی از سیاست سرسلسله خود درمورد مذاهب پرداختند سیاست سر سلسله خود را در مورد مذاهب پیروی کردند و با این که مسلمان بودند مزاحم پیروان سایر مذاهب نمی‌شدند و در شهرهای هندوستان هم مسجد مسلمین بود و هم معبد هندوها. با پیروی از سیاست آزادی مذهبی بود که فرزندان بابر توانستند مدت چند قرن در هندوستان سلطنت کنند و با اینکه مسلمان بودند به هند فرمانروایی نمایند.

گورکانیان، اهمیت این سیاست تسامح و تساهل مذهبی را به خوبی درک کرده بودند و در سرزمین تحت حاکمیت خود آن را به خوبی به اجرا می گذاشتند. تساهل و تسامح رفتاری است که صرفاً به تحمل عقاید مخالف قناعت ندارد، بلکه به صاحبان آن عقاید اجازه اظهار نظر می دهد. چنین رفتاری در جامعه ای است که گروه ها و احزاب اجتماعی مختلف در کنار یکدیگر با عقاید و افکار متفاوت و رسوم و سنت های گوناگون زندگی می کنند. در واقع، تساهل بیش تر روش و شیوه سیاسی حکومت و ابزاری می باشد برای کاهش تضادها و بحران ها در جامعه؛ چرا که اگر حکومت نتواند با سعه صدر و با تساهل و تسامح، با گروه ها و تکتها و آداب و رسوم و صاحبان فرهنگ های مختلف برخورد کند، نه تنها قادر به مهار فشارها و تنش ها در جامعه نخواهد بود، بلکه این تنش ها و اختلافات منجر به انحرافات و تضادها و حتی بحران های غیر قابل مهار خواهد شد.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده ها

داده ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Allami, A. (1893). *Ain-i Akbari*. Lucknow: [No publisher].
- Badayuni, A., & Mowlavi Ahmad Ali Saheb, M. (2001). *Selected histories* (Vol. 2). Behran: Cultural Heritage and Treasures Association.
- Dolafuz, T. F., & M. Taqi Fakhr Da'i Gilan, M. (1937). *History of India*. Tehran: Majlis Publishing.
- Faiz Kashani, M. H. b. M. R., & Nasih, A. (1982). *Kitab al-Ilm (The value of knowledge and scholars in Islam)*. [No publisher].
- Farzand Vahi, J., & Ahmadi, F. (2020). Characteristics and features of Islamic civilization in verses and narrations. *Journal of Science and Civilization in Islam*(5), 98-113.
- Fathali, M. (1999). *New thoughts: Tolerance and ethical tolerance*. Qom: Taha Cultural Institute.
- Hikmat, A. A. (1958). *The land of India*. Tehran: University of Tehran.
- Ibrahim Hassan, H., & Qasemi Payandeh, A. (2009). *Political history of Islam*. Tehran: Javidan Publishing.
- Jahangir, N. M. (1980). *Jahangirnama or Tuzuk-i Jahangiri*. Tehran: Foundation of Iranian Culture.
- Kardoush. (2005). *Memories of India*. Tehran: Ketabsara.

- Lapidus, I. M. (2004). *A history of Islamic societies from the beginning to the eighteenth century*. Mashhad: Astan Quds Razavi.
- Mousavi Bojnordi, S. M. (2005). *The terminological definition of tolerance and ethical tolerance from the perspectives of Islam and the West*. Tehran: Religious News.
- Nehru, J. L., & Tafazoli, M. (1978). *My life*. Amir Kabir Publishing.
- Nehru, J. L., & Tafazoli, M. (1987). *Discovery of India* (Vol. 1). Amir Kabir Publishing.
- Saidi Roshan, M. B. (2014). *Indicators of Islamic civilization based on the teachings of the Holy Quran*. Mashhad: Quranic Teachings Publishing.
- Spier, P. (2008). *History of India* (Vol. 2). Qom: Adyan Publishing.
- Tabatabai, M. H. (1995). *Al-Mizan fi Tafsir al-Quran* (Vol. 3 & 14). Qom: Islamic Publications Office of the Society of Teachers of Qom Seminary.